

การสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

เรื่อง “การพัฒนากระบวนการนโยบายสาธารณะและกฎหมาย : “สิทธิชุมชน : สิทธิ หน้าที่ บทบาทที่ได้ดูลงภาพระหว่างหน่วยงานของรัฐส่วนกลาง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนในชุมชน”

ภายใต้โครงการสนับสนุนสารสนเทศเพื่อการทำงานของสมาชิกรัฐสภา

วันศุกร์ที่ 19 กุมภาพันธ์ 2564 เวลา 13.00 – 16.00 น. ณ ห้องประชุม 4 สถาบันพระปกเกล้า

กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (Constitutional Monarchy) สำหรับชาวปีที่แปดสิบแปดนั้น ยังคงต้องศึกษาสำรวจรวมไปถึงสรุปวิเคราะห์ในเชิงหลักการ กระบวนการ และผลสัมฤทธิ์ที่เป็นรูปธรรมที่ปรากฏในสังคม ประชาธิปไตยถูกตั้งคำถามว่ามีส่วนและส่งผลต่อวิถีชีวิตประชาชนในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วิธีการดำรงชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นชุมชน โดยมีนัยยะเกี่ยวโยงถึงสิทธิ หน้าที่ และบทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นสังคม หากการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ยังไม่สมดุลย่อมนำมาซึ่งปัญหาและความขัดแย้งระหว่างฝ่ายที่เห็นแตกต่างกันได้ โจทย์ท้าทายสำคัญคือกระบวนการนโยบายสาธารณะและการตรากฎหมายที่ต้องสร้างดุลยภาพหรือจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เหมาะสม

“สิทธิชุมชน” ดูเสมือนเป็นคำใหม่ เป็นสิทธิใหม่ที่ถูกสถาปนาอย่างเป็นทางการโดยรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 อย่างไรก็ตามสิทธิชุมชนนั้นโดยเนื้อหาสาระตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของไทย พบว่าในระดับชุมชนหรือชุมชนท้องถิ่นมีการรับรู้และได้ใช้สิทธิชุมชนในวิถีชีวิตมาโดยตลอด แต่ในเชิงโครงสร้างระบบกฎหมายที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดนั้น มีการบัญญัติหลักการและสาระว่าด้วยสิทธิชุมชน ดังนี้

รธน. 2540	ม.46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม มีสิทธิ .... ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ
	ม.56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับการรัฐและชุมชน .... ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ
รธน. 2550	ม.66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็น ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิ ....
	ม.57 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับการรัฐและชุมชน ....
	ม.287 ประชาชนในท้องถิ่นมีสิทธิ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการของ อปท.
รธน. 2560	ม.43 สิทธิของ บุคคลและชุมชน ...
	ม.50 (8) บุคคลมีหน้าที่ร่วมมือและสนับสนุน ....
	ม.51 หน้าที่ของรัฐ สิทธิของ ประชาชนและชุมชน ที่จะติดตามและเร่งรัดให้รัฐดำเนินการ รวมทั้งฟ้องร้องหน่วยงานของรัฐ เพื่อจัดให้ประชาชนได้รับประโยชน์นั้น

กล่าวได้ว่าในช่วงเวลา 20 ปี “สิทธิชุมชน” ถูกรับรองอย่างเป็นทางการโดยกฎหมายสูงสุด ซึ่งกำหนดถึงสิทธิหน้าที่ และบทบาทของฝ่ายต่าง ๆ ไว้ ผู้ทรงสิทธิ เนื้อหาสาระของสิทธิประเภทต่าง ๆ การเข้าถึง รวมทั้งการบังคับใช้สิทธิ แต่คงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการบังคับใช้ การสร้างเครื่องมือ กฎ และกติกา เพื่อรองรับบทบัญญัติรัฐธรรมนูญยังมีปัญหาในทางปฏิบัติอยู่มากมายหลากหลายประการ และมีจำนวนกรณีพิพาทมากมายที่ต้องนำคดีเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม และความขัดแย้งที่มีความรุนแรงและเสียหายก็มากมายเช่นกัน ดังนั้นการทบทวนบริบทสิทธิชุมชนของไทยโดยภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้มีโอกาสนำเสนอทัศนะมุมมองและแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นเพื่อเป้าหมายการพัฒนากระบวนทัศน์สิทธิชุมชนไทยทั้งในเชิงการออกแบบโครงสร้าง และการปฏิบัติ โดยพิจารณาทบทวนถึงสิทธิ หน้าที่ บทบาทที่ได้ดูดยภาพระหว่างหน่วยงานของรัฐส่วนกลาง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนในชุมชน

ในระดับสากลนั้น สังคมเสรีประชาธิปไตยสมัยใหม่ รวมถึงประเทศที่อยู่ระหว่างกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยจำนวนไม่น้อยมีการใช้แนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม หรือ CPRs (Common pool Resources) ในการบริหารจัดการ ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากสิทธิชุมชน ส่วนประเทศไทยแม้ว่ามีการศึกษาเสนอแนะให้ประยุกต์ใช้ CPRs แต่ระดับการตระหนักรู้และให้ความสำคัญ รวมถึงนำมาใช้อย่างเป็นทางการในโครงสร้างอำนาจรัฐยังคงน้อยมาก

ในการนี้ การสัมมนาระดมความคิดเห็น เรื่อง “การพัฒนากระบวนการนโยบายสาธารณะและกฎหมาย : สิทธิชุมชน : สิทธิ หน้าที่ บทบาทที่ได้ดูดยภาพระหว่างหน่วยงานของรัฐส่วนกลาง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนในชุมชน” โดย สำนักส่งเสริมวิชาการรัฐสภา สถาบันพระปกเกล้า โดยมีผู้เข้าร่วมสัมมนาซึ่งเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงประกอบด้วยสมาชิกรัฐสภา ซึ่งเป็นกรรมาธิการที่มีบทบาทรับผิดชอบงานดังกล่าว ผู้แทนหน่วยงานของรัฐ นักวิชาการ และประชาชนหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่ได้รับผลกระทบจากการบังคับใช้สิทธิชุมชน โดยสรุปสาระจากการสัมมนา ดังต่อไปนี้

1. หลักการว่าด้วยสิทธิชุมชนในบริบทสากล

“สิทธิชุมชน” ในระดับสากลก้าวข้ามเขตแดนพื้นที่ แต่เป็นสิทธิที่ยึดโยงกับบริบททางการเมือง และความเป็นประชาธิปไตย อีกทั้งยังเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีจารีตประเพณีและวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าไม่มีความเป็นประชาธิปไตยที่ปราศจากสิทธิชุมชน นอกจากนี้ยังมีผลต่อกระบวนการยุติธรรมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือ ในระดับชุมชนมี “ธรรมนูญชุมชน” เป็นกติกากลางสำหรับสมาชิกในชุมชนปฏิบัติร่วมกัน หากมีการละเมิดหรือการฝ่าฝืนมีกลไกการบังคับรวมถึงการลงโทษ นอกจากนี้ยังมี “กลไกการจัดการความขัดแย้ง” ที่เรียกว่า “ยุติธรรมชุมชน” เช่น การไกล่เกลี่ย ระวังข้อพิพาทอันเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน

การมีอยู่ของสิทธิชุมชนในทางปฏิบัติ ไม่ได้เป็นผลโดยตรงจากการมีบทบัญญัติรัฐธรรมนูญรับรองไว้ วิถีชุมชนที่เป็นผู้ทรงสิทธิ หรือเป็นหุ้นส่วน (partnership) กับภาครัฐในการดูแลและได้ใช้ประโยชน์จากสิทธิชุมชนคือหัวใจสำคัญ

2. สิทธิชุมชนไทย : บทเรียนและความท้าทายในช่วง 20 ปี

นิติรัฐแบบไทยคือรัฐธรรมนูญ เริ่มขึ้นจากการปฏิรูป โดยเริ่มต้นที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 รัฐราชการเกิดขึ้นในขณะที่ประชาชนและชุมชนพยายามผลักดัน และยืนยัน “สิทธิชุมชน” ที่มีอยู่ในวิถีปกติก่อนมีรัฐธรรมนูญ รวมถึงกฎหมายหลายฉบับ และพยายามต่อสู้ตามครรลองของรัฐธรรมนูญ อ้างอิงบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนต่อหน่วยงานของรัฐ และในกระบวนการยุติธรรมทั้งทางอาญา แพ่ง ปกครอง และรัฐธรรมนูญ พยายามผลักดันกฎหมายของประชาชน เช่น ร่างกฎหมายว่าด้วยสิทธิชุมชน ป่าชุมชน โฉนดชุมชน ภาษีอัตราก้าวหน้า แต่ยังไม่บรรลุผลสำเร็จ

ในช่วง 20 ปี บริบทสิทธิชุมชนไทยมีพัฒนาการที่ดีขึ้นโดยลำดับ ประชาชนและชุมชนตื่นตัวอย่างมาก มีการต่อสู้เรียกร้องสิทธิของตนมากขึ้น และมีการใช้สิทธิเรียกร้องต่อศาล โดยศาลมีแนวคำวินิจฉัยที่รับรู้และรับรอง การมีอยู่ของสิทธิชุมชนในทางปฏิบัติมากขึ้น อย่างไรก็ตามยังคงต้องสร้างความรับรู้ในสังคมทุกแวดวงว่า “สิทธิชุมชน” เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิเด็ดขาดที่อยู่เหนือกฎหมายหรือกฎเกณฑ์อื่นใด กฎหมายทำได้เพียง กำหนดรายละเอียดแห่งสิทธิเท่านั้น ไม่สามารถสร้างกฎเกณฑ์หรือวินัยให้มีการลิดรอนหรือจำกัดสิทธิให้ลดน้อยลง

กระบวนการยุติธรรมเริ่มรับรู้ถึงการมีอยู่และวินิจฉัยชี้ขาดให้เกิดสิทธิชุมชน ดังเช่นคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่วินิจฉัยให้สิทธิแก่ประชาชนและชุมชน แม้ว่าจะยังไม่มีกฎหมายว่าด้วยเรื่องดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวทางที่ก้าวหน้าขึ้นกว่าหลังบังคับใช้รัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 ที่เคยวินิจฉัยว่า “ปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายบัญญัติถึงสิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม เพื่อการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับแบ่งข้าวหมักไว้ผู้ร้องจึงไม่อาจโต้แย้งว่าพระราชบัญญัติสุรา พุทธศักราช 2493 ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ”

นอกจากนี้ กระบวนการยุติธรรมยังรับรู้และวินิจฉัยให้สิทธิที่มีอยู่ดั้งเดิม เช่น ที่ดินวัด ภูมิปัญญาชนเผ่า และการมีนโยบายและกฎหมายใหม่ ๆ ว่าด้วยการดูแล จัดการ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ได้แก่ พรบ.คณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ พรบ.อุทยานแห่งชาติ พรบ.สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พรบ.ป่าไม้ และพรบ.ป่าชุมชน

พัฒนาการความเข้มแข็งของประชาชนและชุมชน เช่น การนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ กรณียภาพถ่ายแผนที่ป่าแห่งชาติ ทำให้เกิดการตระหนักรู้ร่วมกันของสังคมโดยรวม เกิดกระแสกดดันหรือลงโทษทางสังคม ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจดำเนินการของหน่วยงานของรัฐ

การประสานพลังระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม หรือสิทธิชุมชนอื่น ๆ ดังเช่น การต่อสู้ให้มีการออกโฉนดในพื้นที่สาธารณะของประชาชนในชุมชน เจ้าหน้าที่มีคำสั่งเพิกถอนการออกโฉนดและถูกเอกชนฟ้องร้อง ประชาชนเป็นพยานในคดีทำให้เจ้าหน้าที่พ้นผิดได้ ประชาชนต้องเป็นแรงหนุนหรือเกราะให้กับเจ้าหน้าที่และหน่วยงานของรัฐในการปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างถูกต้อง

กลไกหรือมาตรการที่หน่วยงานจัดทำขึ้นเพื่อให้เกิดการใช้สิทธิชุมชนในทางปฏิบัติ เช่น การทำข้อตกลงใช้ประโยชน์ในพื้นที่กรมอุทยานสัตว์ป่าและพันธุ์พืช อย่างไรก็ตามเป็นมาตรการที่หน่วยงานและเจ้าหน้าที่มีดุลพินิจเลือกใช้ได้เฉพาะพื้นที่ ยังไม่ครอบคลุมทั่วประเทศ และไม่สอดคล้องกับหลักการและแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมแบบสากลที่เรียกว่า CPRs

การมีอยู่ของ “สิทธิชุมชน” ในความเป็นจริงนั้น ประชาชนหรือชุมชนต้องต่อสู้เรียกร้องต่อหน่วยงานของรัฐ ที่มี “หน้าที่ รับผิดชอบ” หากเจ้าหน้าที่ไม่ดำเนินการ ประชาชนหรือชุมชนต้องใช้เรียกร้อง เพื่อให้ศาลวินิจฉัยชี้ขาด นอกจากนี้เครื่องมือสำคัญที่ประชาชนและชุมชนใช้ คือ สิทธิฟ้องร้อง และการชุมนุมสาธารณะ และต้องเสี่ยงแบบรับภาระในการถูกข่มขู่ มีข้อพิพาทและถูกฟ้องร้องต่อศาล ในขณะที่กฎหมายที่เป็นกฎหมายลำดับรองที่ออกโดยหน่วยงานของรัฐนั้นไม่เอื้อประโยชน์ หรือเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อสิทธิชุมชนด้วย

สังคมโดยรวมทุกภาคส่วน แม้แต่ภาควิชาการในสถาบันการศึกษาเองยังขาดองค์ความรู้ ข้อมูลที่ถูกต้องแท้จริง การเผยแพร่และสร้างการรับรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานยังมีจำกัด รวมถึงภาคประชาชนและชุมชนต้องเรียนรู้และต่อสู้เรียกร้องไปพร้อม ๆ กัน ยังขาดกลไกมาตรการสนับสนุนที่เพียงพอและมีประสิทธิภาพจากหน่วยงานของรัฐ เช่น กองทุนยุติธรรม มีระเบียบไม่ให้การสนับสนุนช่วยเหลือกรณีเป็นคดีบุกรุกที่ดินสาธารณะ

3. เครื่องมือ กลไก มาตรการ เพื่อการบริหารจัดการ ทำให้สิทธิชุมชนปรากฏขึ้นจริงในทางปฏิบัติ

“คู่มือว่าด้วยสิทธิชุมชน” จัดทำโดยหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น สำนักนายกรัฐมนตรี กำหนดหลักเกณฑ์ว่าด้วยสิทธิชุมชน ประเภทสิทธิ ช่องทาง วิธีการ ใครคือผู้ทรงสิทธิ ใครมีหน้าที่รับผิดชอบ ขั้นตอนวิธีการเป็นอย่างไร ภายในกรอบเวลาเท่าใด หากไม่ดำเนินการ ประชาชนหรือชุมชนมีสิทธิเรียกร้องอย่างไร

การประยุกต์ใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources – CPRs) ซึ่งความท้าทายเบื้องต้นคือการพัฒนาองค์ความรู้แก่ทุกภาคส่วน โดยภาควิชาการ และการปรับทัศนคติว่าประชาชนและชุมชนสามารถดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากสิทธิชุมชนรูปแบบต่าง ๆ ได้อย่างสมดุลและยั่งยืน หากหน่วยงานของรัฐส่วนกลางมอบบทบาทและกระจายทรัพยากรไปสู่ส่วนท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุด

แนวคิดว่าด้วยการบริหารจัดการร่วม (Co-Management Concept) นำมาประยุกต์ใช้ระหว่าง 3 ภาคส่วน คือ ภาครัฐทั้งส่วนกลางและท้องถิ่น โดยลดบทบาทส่วนภูมิภาค และภาคประชาชนและชุมชน โดยมีภาควิชาการสนับสนุนองค์ความรู้

4. ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา ปฏิรูป เพื่อสิทธิชุมชนที่สมบูรณ์

การตรากฎหมาย และออกกฎ ระเบียบรองรับรัฐธรรมนูญ โดยมีข้อพิจารณาจากประเด็นของประชาชนหรือชุมชน หรือให้เข้าไปร่วมในกระบวนการตรากฎหมาย และกฎ ระเบียบดังกล่าว

การสร้างกลไกรองรับหมวด 3 รัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะกำหนดบทบาทหน้าที่ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดโดยเร็ว

การปรับบทบาทของภาควิชาการที่เน้นศึกษาโดยสหวิทยาการ (Inter-Disciplinary) ให้มากยิ่งขึ้น และเพิ่มบทบาทในการเผยแพร่และสร้างความรู้แก่ทุกภาคส่วน ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน ให้รับทราบถึงสิทธิหน้าที่ และบทบาทที่ถูกต้อง เพื่อสร้างความมั่นใจในการปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องชอบธรรม

หน่วยงานของรัฐต้องทบทวนบทบาทหน้าที่และภารกิจ และปรับแนวทางการปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับสิทธิชุมชน โดยให้ประชาชนและชุมชนเป็น “หุ้นส่วน” (partnership) ร่วมอนุรักษ์ ดูแลรักษาฟื้นฟู รวมถึงได้ใช้ประโยชน์

จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ความหลากหลายทางชีวภาพ และเข้าถึงสิทธิชุมชนรูปแบบอื่น ๆ โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการคงความสมดุลและยั่งยืน

การจัดให้มีกลไก มาตรการเพื่อสร้างพันธมิตรในการแปรสิทธิชุมชนจากนามธรรม เป็นรูปธรรม โดยภาครัฐ ส่วนกลางเป็นฝ่ายสนับสนุน (มอบบทบาทหน้าที่ สนับสนุนงบประมาณ และทรัพยากร) แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ร่วมมือกับประชาชนในชุมชน ดำเนินโครงการ เช่น การจัดการน้ำ ตามแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วม หรือ CPRs และการสนับสนุนค่าใช้จ่ายแก่ภาคประชาชน โดยกองทุนยุติธรรม เพื่อให้สามารถใช้สิทธิต่อสู้คดีและเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างแท้จริง

ภาพบรรยากาศการสัมมนา

